

H. BALÁZS ÉVA: BERZEVICZY GERGELY:

A REFORMPOLITIKUS (1763—1795)

Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó 387 p.

Aki érdeklődik a tudomány történetének kérdései iránt, s a történeti feldolgozásokban nemcsak a feldolgozott adatok foglatát látja, hanem észreveszi az előadási formát és annak változásait is, nagyon jól tudhatja, hogy a tudományban a műfajok éppúgy módosulnak: elavulnak, megújulnak, cserélődnek, mint a szépirodalomban. Hol van ma az a történész, aki úgy osztaná könyvekre művét, mint Livius az ókorban vagy Istvánffy Miklós, a reneszánsz historiográfia magyar klasszikusa; ki ír levélformában disszertációt, mint sokan a XVII—XVIII. században, vagy ki foglalja olyan tézisekbe az elmondottakat, mint kétszáz évvel ezelőtt divatos volt, noha a kandidátusi és doktori értekezések rezüméit az Akadémián ma is téziseknek hívják?

A tudományos irodalom nem egy megfigyelője gondolhatta az utóbbi két évtized termésének alapján, hogy a feldolgozásnak az a módja, ami egykor az „élete és kora” vagy „élete és művei” címet viselte homlokán, megújíthatatlanul elavult. Virágkorát a pozitivismus idején élte, amikor történészek, irodalmárok és kultúrhistorikusok a legapróbb adatokat is egymás mellé hordták — hogy több száz lap elolvasása után kor helyett tarka kuriózumok, cselekvő és alkotó egyéniségek pasztikus képe helyett nemritkán kusza vonások egyvelege maradjon meg az olvasó emlékezetében. A pozitivisták módszer elavulása mellett persze az is szerepet játszott e műfaj háttérbe szorulásában, hogy az újabb tudományosság mindenekelőtt az elveket, a vezető szempontokat, az uralkodó fejlődési tendenciákat igyekezett tisztázni, s eme törekvés mellett kevesebb figyelmet keltett az egyéniség és a kor, a műveltség és a politikai cselekvés dialektikájának elemzése, noha nyilvánvaló, hogy a politika, a publicisztika, az irodalom és a tudomány nagy alkotóinak élete és működése csak ezek feszültségében ábrázolható hűségesen. Egyes kritikusok szerint már-már odajutottunk, hogy a történelemből lassanként kiveszett vagy kiveszőben van a történelem mozgatója, maga az ember.

H. Balázs Éva történetírói érdemétől még messze járnánk, ha csak azt állapítanánk meg róla, hogy monográfiájával új életre keltett egy szinte halottnak hitt műfajt, és talán minden kortársánál eredményesebben és módszeresebben tudta a kor és az egyéniség összefüggését bemutatni, de talán

legalkalmasabban innen indulhatunk ki, ha teljesítményét és kutatásainak legmaradandóbb eredményeit summázni akarjuk. Meglehetősen nehéz lenne ugyanis a kor történetének lényeges kérdéseire választ adó megállapításait elválasztani az elmélyült feldolgozás ama módjától, mely minden apró adatban felfedezi a XVIII. század végének viszonyait és Berzeviczyt, a gondolkodó politikust.

E nélkül aligha lehetett volna kétséget kizáróan bebizonyítani, hogy Berzeviczy Gergely nagyon jól ismerte a Reformátorok Társaságának kátéját, és tagja volt Martinovics szervezetének. Ilyen sejtések korábban is hangzottak el, csak éppen a bizonyítékok hiányoztak. Még inkább új és követésre méltó, ahogyan H. Balázs Éva megállapítását levezeti: Berzeviczy Gergely göttingai tanulmányi éveitől kezdi el, hivatali pályáján és környezetének gondos elemzésén át folytatja, s közben olyan látszólag lényegtelen adatokat von be tárgyalásába, hogy milyen természetű, tartalmú akták mentek keresztül a kezén a helytartótanács irodájában.

II. József évtizedéről, az 1790–1791-i országgyűlésről és a Martinovics-perről régi s újabb feldolgozásokból vagy forráskiadványokból eddig is sokat tudtunk: beszéltünk a gazdag középnemesség kulturális és politikai jelentőségéről, a szabadkőművesség fontosságáról, de valljuk be, ritkán jutottunk odáig, hogy eme elvont társadalmi kategóriákból, intézményekből és eszmékből politikai magatartást, irodalmi művet hitelesen és meggyőzően le tudtunk volna vezetni, mert javarészt hiányzott a mindennapi élet, a bonyolult emberi kapcsolatok ábrázolása, amelynek keretei között a társadalmi törekvések és az eszmék harca ténylegesen megvalósul.

H. Balázs Éva az olvasó elé állítja e tényezők dialektikáját: Berzeviczy Gergely hegedűjátéka, szerelmei, politikai karrierje, a budai olvasó-kabinet és az urak Habsburg-ellenes politikai kombinációi hitelesen, a kort kifejezően egyesülnek, s olyan művelődéstörténeti ötvöződének, amilyenek felvázolását régóta várta a tudományos közvélemény. Berzeviczy alakján, kultúráján, szépirodalmi kísérletein keresztül egyszeriben világosabbá válik előttünk például az Orczy-család több-nyelvű irodalmi élete, megértjük egy bizonyos Hellenbach Károlyné vállalkozását, aki egyetlen leányához címezve 1763-ban Lipszében német nyelvű nevelési könyvet adott ki, s a maga helyére állítható a Berzeviczy-szervezte olvasószoba szabályzatának az a „kedves toldaléka”, amely szerint „mindenki mentesül a kölcsönös udvariasság és etikett szabályai alól”, vagyis általa a művelődésre és a formalitásoktól mentes eszmeeserére helyeződik a hangsúly. Különösen kiemelendő, hogy az idevágó anyagot tartalmazó hazai levéltárak elpusztulása után, sokszor a legrosszabb értelemben veendő pozitivisták és ezen túl gyakran dilettáns feldolgozások alapján is képet tud adni a szerző a szabadkőművesség jelentőségéről, irányzatairól és a páholyok működéséről.

A történeti anyag minden részletét meglevenítő s abból valóban minden

lényegest kiemelő és értékesítő módszer tette lehetővé, hogy H. Balázs Éva a XVIII- XIX. század fordulójának döntő jelentőségű történelmi kérdéseit nagy lépéssel vitte közelebb a megoldáshoz. Mályusz Elemér már kiemelte, hogy milyen kiválóan mutatja be H. Balázs Éva „a köznemesség elégedetlenségének tervszerű politikai akcióvá fejlődését” és emellett azt is, hogy milyen gazdasági tényezők befolyásolták e réteg állásfoglalását és gondolkodását. Nem kisebb teljesítmény azonban a XVIII. század végi nemesség és az értelmiség viszonyának elemzése. A szerző világosan megmondja, hogy ez utóbbi réteg az árutermelő nemesség és a hozzá közelálló néhány nagybirtokos család érdekeit fejezte ki. Ha elfogadjuk a véleményt, nem kell értelmiséginek minősítenünk a birtokai jövedelméből élő tollforgatót, az entellektüelnél viszont nem kell túlhangsúlyozni a művelődési hatás fontosságát, a francia olvasmányokat. S ha ez csakugyan így van, teljesen világos a kormány eljárása, amely a Martinovics-ügy véres drámájában a titkárok perét vitte színre a principálisok okulására. Teljesen helytálló és alaposan megindokolt a XVIII–XIX. század fordulójának történelmi periodizációjára tett megjegyzés: 1790-ben nincsen semmiféle komolyan számba vehető korszakhatár, a társadalom, a politika eseményei a hétéves háború éveitől kezdve 1795-ig töretlen ívben követik egymást, és csak a Martinovics-per jelez fordulatot, mely után egyesek börtönbe kerültek, mások birtokaikra vonultak vissza, hogy kulturális, ritkábban gazdasági téren küzdjenek a polgári átalakulásért.

A nemesi reformizmus és az értelmiség kapcsolatának kidolgozása teszi lehetővé azt is, hogy H. Balázs Éva összefüggést tud teremteni az 1790-es évek reformtörekvései és az 1820 táján kezdődő voltaképpeni reformkor között. A mozgalom megtorpanása, az a jelenség, hogy „a korai reform-nemesség tevékenységében elvész a gazdasági, kulturális és politikai munka hármassága”, régi megoldatlan kérdése a magyar kultúrtörténetnek; amit évtizedekkel ezelőtt Révai József vetett fel élesen, máig sincsen megnyugtatóan megoldva, de az, amit a szerző ebben a tekintetben Berzeviczy Gergely 1795-ig terjedő pályaképében elmond, biztosíték arra, hogy a monográfia beígért folytatásában ezt is megteszi. Biztosíték rá egyebek között, hogy az oly sokszor elmarasztalt Kollár Ádám Ferencről és követőiről a legkevésbé sem a hagyományos nemesi állásontról beszél, már itt szóba hozza Berzeviczy és Kazinczy viszonyának alakulását (melyről Kosáry Domokos nemrég megjelent kiváló tanulmánya után is bizonyosan lesz mondanivalója), és tudományos módszerességgel akarja áttörni azt a „mindig megbecsüléssel elegyes hüvös magatartást”, amivel hőseit általában kezelik a magyar kultúrhistoriában. Minden reményünk megvan, hogy a második kötetben mindezeket a problémákat azon a színvonalon látjuk majd megoldva, melyen Berzeviczy Gergelyt, a reformpolitikust tárgyalta a szerző.

Tarnai Andor